

Studiile sud-est europene

Nevoia de a defini astăzi Sud-Estul Europei, după șapte decenii de la remarcabila ctitorie a lui Nicolae Iorga – Institutul de Studii Sud-Est Europene (1913) –, pare să trădeze o puternică îndoială, o îngrijorare chiar. Să se datoreze aceasta noilor condiții create de evenimentele politice ale ultimilor ani? Oare „ieșirea” din regimul totalitar impus aproape jumătate de secol Europei de Est și de Sud-Est sau barbariile fără seamăn din fosta Iugoslavie să fi surpat încrederea într-o posibilă solidaritate (intelectuală cel puțin!) între statele balcanice?

Ne mai întrebăm deci, ca pentru un test școlar, care sunt limitele geografice și de civilizație ale Sud-Estului european? Problema nu se pune, desigur, cu privire la frontierele teritoriale, ci la acel ansamblu pe care îl constituie civilizația balcanică, al cărui caracter specific este *unitatea în diversitate*. De aici derivă și marile dificultăți ce se ridică în fața celor care se dedică studiului său, dar și pasionanta incursiune într-o zonă de permanențe și de sinteză istorică, în care factorii comuni de dezvoltare nu reușesc să elimine particularismele.

„Marea unitate geografică a Europei de Sud-Est”, caracterizată de C. Jireček¹, reprezintă o zonă de civilizație care face legătura între Orient și Occident și corespunde, în linii mari, cu Peninsula Balcanică, al cărei relief și poziție geografică ne explică marea diversitate etnică², adevăratul mozaic etnic ce o caracterizează.

Ni se pare inutil să mai analizăm discuția cu privire la denumirea cea mai potrivită: Peninsula Balcanică sau Sud-Estul european. Sunt numeroase elementele din care reiese caracterul formal, deci neesențial al acestei deosebiri. Fondul rămâne același, oricare dintre cele două denumiri o adoptăm. În afară de punctele de vedere exprimate în acest sens de istoricii și geograful de la „Balcania”, să ne gândim la faptul că în Grecia, Bulgaria și fosta Iugoslavie, institutele de profil poartă numele de „Institut balcanic” (Salonic, Sofia), iar periodicele lor sunt „Balkan Studies” (Salonic), „Études balkaniques” (Sofia), „Balcanica” și „Revue internationale des études balkaniques” (Belgrad). În schimb, cunoscutul institut de la München este intitulat „Süd-Ost Forschungen” și are un periodic cu același nume.

Că suntem în fața aceleiași unități geografice, indiferent de denumirea pe care o adoptăm, reiese și din studiul lui Mihai Berza, **Nicolae Iorga și studiile sud-est europene**. Citând din introducerea marelui nostru istoric la volumul **Caractère commun des institutions du Sud-Est européen**, M. Berza reproduce următoarea frază: „Atunci când se vorbește despre popoarele din Pen. Balcanică... sau despre popoarele din Sud-Estul Europei, fiecare naționalitate pare să îțârnească ca o

individualitate net deosebită de celelalte și unii au interes să mențină această prejudecată că între națiunile acestei regiuni din Europa sunt foarte puține puncte de contact". Mai departe, M. Berza subliniază că „a fost fără îndoială unul din meritele lui Iorga să reacționeze împotriva acestei prejudecăți și să se fi orientat tocmai către acele elemente de unitate prea multă vreme ignorate”.³

Importanța școlii românești de balcanologie (Nicolae Iorga, Victor Papacostea, Mihai Berza) este aceea a unei mișcări științifice de avangardă, care a dat tonul pentru o tratare unitară a culturii balcanice, exemplul său fiind urmat și de istoriografia din Grecia, Bulgaria, Iugoslavia și Albania. Pentru istoricii occidentali, aprofundarea istoriei balcanice a fost multă vreme mai puțin accesibilă, din cauza dificultăților ce izvorau din necunoașterea limbilor și a arhivelor, greu accesibile. Nicolae Iorga este cel care a pus bazele studiilor sud-est europene (el a fost chiar numit de Milan Budimir și Petar Skok „istoricul balcanizant”), prin câteva cărți fundamentale: **Caracterul comun al instituțiilor din Sud-Estul Europei, Cărți populare în Sud-Estul Europei și mai ales la români, Forme bizantine și realități balcanice, Idei și forme literare franceze în Sud-Estul Europei**. Iar, înainte de toate, **Byzance après Byzance**.

Semnificația întemeierii de către N. Iorga a Institutului de Studii Sud-Est Europene, în momentele de tensiune politică a războaielor balcanice (1913) și a revistei de mare tinută „Revue historique du Sud-Est Européen”, este aceea a unui act politic, dublat de un act de cultură și destinat să pună accentul pe ceea ce poate face unitatea acestei vaste zone. Dar să nu-l uităm nici pe discipolul și marele admirator al lui Iorga, Victor Papacostea, creatorul Institutului de Studii și Cercetări Balcanice (1937-1947) și al revistei „Balcenia”, al cărui dinamism s-a pus cu totul în slujba acestui domeniu de studiu, fiind recunoscut ca un precursor în întemeierea institutelor din Salonic și Sofia mai sus amintite. V. Papacostea considera – cu o formulă care a determinat o întreagă metodologie a balcanologiei – că popoarele balcanice „se prezintă cercetătorilor, în toate domeniile, ca un ansamblu de cercuri care se întretaie, dar care au arcuri comune. Viața acestor popoare, indivizibilă în cursul secolelor, trebuie să fie studiată astăzi printr-o metodă comună.”⁴

În sfârșit, să trecem peste dispariția, de tristă amintire, a celor două institute bucureștene din 1947 și să ne referim la ceea ce ne-a apărut o reînviere a acestui domeniu de cercetări, prin înființarea, în 1963, sub conducerea prof. Mihai Berza, a Institutului de Studii Sud-Est Europene. Inspiratele sale programe de lucru situau studiile sud-est europene între zona general-europeană și cea local-națională. Comparatismul literar, istoria mentalităților și alte interesante teme-cadru, sugestiv formulate de M. Berza (umanismul sud-est european, de exemplu, a cărui expunere la Atena, în 1970, a trezit un explicabil entuziasm) deschideau o cale promițătoare factorilor de integrare europeană.

Dacă astăzi putem spera în continuarea unei bogate tradiții a istoriografiei românești, aceasta se datorează competenței cu care conduce institutul prof. Alexandru Dușu și ecoului internațional al revistei institutului, al cărui merit îi revine integral, în calitatea sa de director al amândurora. În 1963, în **Avant-propos**-ul primu-

lui număr al revistei renăscute, se preciza că revista trebuie „să contribuie la o mai bună cunoaștere a trecutului și a prezentului sud-est european și, implicit, la o mai bună cunoaștere reciprocă și la apropierea popoarelor din această parte a Europei. Moștenitori ai unor vechi tradiții culturale – se spune în continuare – pe care fiecare le-a dezvoltat în chip original, aceste popoare sunt legate, prin numeroase elemente comune ale unui trecut istoric secular, ca și prin necesitatea de a-și asigura, datorită unui efort comun, perspectivele unei munci pașnice și creatoare.”⁵ În același **Avant-propos**, înființarea Asociației Internaționale Sud-Est Europene este salutăată cu o încredere binemerităă. Astăzi privim cu nostalgie în urmă la realizările pe care dezvoltarea studiilor sud-est europene le datorează asociației, la acele colocvii și simpozioane strălucite care au însemnat un impuls hotărâtor pentru progresele balcanologiei noastre. Cum am putea uita rolul pe care l-a jucat, în acei ani, ca secretar general al asociației, prof. Emil Condurachi, prin personalitatea sa unanim simpatizată și prestigiul de care se bucura!

Vedem în presa străină a ultimilor ani că intrarea în Comunitatea Europeană reprezintă pentru unele țări occidentale – Franța mai ales – un pericol de depersonalizare. Temerea de a-și vedea identitatea proprie periclitată este deseori invocată.

Cum poate intra cultura română în circuitul european, dacă nu-și cultivă, în continuare, identitatea sa de țară sud-est europeană? Ce alt cadru de dezvoltare a cunoscut ea de-a lungul secolelor și ce alt context al istoriei poporului român este astăzi mai fundamentat decât cel sud-est european? O disciplină ajunsă în stadiul pe care l-am schițat doar în rândurile precedente și care poate rivaliza pe plan internațional nu are nevoie să-și demonstreze prioritatea în viața intelectuală românească. Tradiția inaugurată de Nicolae Iorga trebuie continuată. Nu ne lipsesc arhivele, sugestiile tematice și interesul celor din jur pentru aceste cercetări. Să ne gândim, de exemplu, la solicitările unui periodic ca „Süd-Ost Forschungen“, care cerea în anii '80 colaboratorilor din institutul nostru trimiterea lucrărilor lor, spre a fi recenzate. Atâtea alte periodice străine de profil înregistrează rezultatele noastre în note de lectură, cronici și recenzii. Îmi amintesc cu emoție că, în anii '70, la avizierul institutului, în frumoasa clădire care-l adăpostea odinioară, au apărut într-o dimineată paginile unui periodic sud-american, în care se aprecia, nominalizat, cuprinsul revistei noastre. Chiar dacă în unele biblioteci occidentale nu sunt la curent toți funcționarii cu activitatea Institutului de Studii Sud-Est Europene, în multe altele ea este apreciată, căutată chiar.

Îmi amintesc cu ce satisfacție marele comparatist grec, Constantin Th. Dimaras, făcea cunoscute, la rubrica sa săptămânală din ziarul „To vima“, rezultatele prof. Al. Duțu în marea sa cercetare a **Cărților de înțelepciune**.

Autenticitatea unor cercetări care se fac de noi, în arhivele noastre, cu mijloacele teoretice pe care ni le oferă o lungă tradiție, rămâne prețioasă și necesară pentru adevărații balcanologi din lume. În primul rând, mă gândesc la cei de la Atena, Salonic, Sofia și Belgrad, cu care avem legături strânse, dar și la cei din Polonia, Cehia și Slovacia, Ungaria, Austria, Germania, Anglia, sau la centrele de studii slave sau grecești din America și Canada, iar în îndepărtata Japonie, la Institutul Balcanic

din Tokio și la cercetătorul care venea regulat în România și căuta o bibliografie a intelectualității balcanice.

Balcanii au o istorie complexă pentru care un efort de obiectivitate din partea istoricilor va constitui totodată și o reluare a studiilor sud-est europene pe alte baze. Principiile enunțate în acest sens, în ultimii ani, de istoricul grec, eminent balcanolog, Pashalis Kitromilides, tind să pună capăt unor prejudecăți care au înveninat în trecut viața politică și intelectuală din zonă⁶.

Note

1. „Die Balkanhalbinselvölker sind wegen ihrer nahen Berührungen bei historisch-ethnographischen Studien stets als ein Ganzes zu betrachten.“ Motto din C. Jirecek, în G. Murnu, **Les Roumains de la Bulgarie médiévale**, Balcania, I, 1938, p. 1.
2. V. Papacostea, **Ibidem**, pp. III-VII (**Avant-propos**). „La position de la Péninsule Balkanique suffit à expliquer cette diversité de races... Elle est en effet, comme on l'a très bien dit, «un corps géographique et géologique intermédiaire entre l'Europe et l'Asie»“.
3. Bulletin de l'A.I.E.S.E.E., I, 1963, p. 27-30.
4. **Avant-propos**, Balcania, I, 1938, p. VI. Vezi și Mircea Muthu, „**Revue des Études Sud-Est Européennes**“, schiță monografică în **Studii literare. Din istoria presei culturale și literare românești**, Cluj, 1987, p. 335-347.
5. RESEE, I, no. 1-2, 1963, p. 5.
6. Vezi mai ales Pashalis M. Kitromilides, **Ethnicity, Culture and National Identity in the Ottoman Balkans during the eighteenth Century**; Idem, **Greece and Europe in the Modern Period: Aspects of a Troubled Relationship**, Centre for Hellenic Studies, King's College London, 1995, p. 2-15.